

Algirdas SABALIAUSKAS

KAZIMIERAS BŪGA IR LIETUVIŲ LEKSIKOGRAFIJA

Lietuvių leksikografijos istorija yra sudėtingos ir dažnai tragiškos mūsų kultūros istorijos dalis. Jau ketvirtas šimtmetis patys lietuviai ir kitataučiai jų bičiuliai (kartais ir priešai) rašo lietuvių kalbos žodynus. Vieniems žodynai buvo mokymosi priemonė. Kiti juos rašė norėdami geriau paaiškinti Biblijos žodžius. Dar kitiems lietuvių kalbos žodynas buvo mirštančios tautos ir kalbos paminklas. Prisiminkime Ferdinando Nesselmanno 1846 m. pareikštą mintį: „Po penkiasdešimt metų lietuvių kalbos žodyno parengimas bus jau neįmanomas dalykas“ (Nesselmann 1846: 149) – suprask, lietuvių kalba jau bus išnykusi... Lietuvių kalbos žodynus rašė kunigai, gydytojai, užsienio universitetų profesoriai, šiaip daugiau ar mažiau apsišvietę lietuviai. Dionizas Poška savo būsimąjo žodyno skaitytojų atspirašinėjo:

Nepeyk tun mana rasztu! nės raszi artois,

Su Žagre, ne Su Plunksna Žiemes Raszitois (Poška 1959: 86).

Trisdešimt metų lietuvių kalbos žodynui atidavė, bet, deja, savo darbo vaisių nepamatė Jokūbas Brodovskis. Kaip graži legenda, taip pat savo darbo vaisių neišvydęs, į lietuvių leksikografijos istoriją pateko Antanas Juška. Tik darbštusis Frydrichas Kuršaitis sėkmingai baigė didžiuosius darbus ir su pasitenkinimu 1883 m. išleistame paskutiniame savo leksikografijos veikale „Lietuvių-vokiečių kalbų žodyne“ galėjo įrašyti: „Taip aš baigiu savo literatūrinį lietuvių kalbos darbą, linkėdamas savo tautai, kuriai gimimu priklausau ir ilgą amžių sąžiningai dirbau, palaimos“ (Kurschat 1883: XII).

Lietuvių leksikografijos problemomis labai domėjosi, o kartais ir patys žodynus rašė XIX a. pabaigos – XX a. pradžios lietuvių tautinio atgimimo žadinotojai. Kaip giliai į ano meto lietuvių inteligentų sąmonę buvo įsiskverbusi žodyno idėja, galbūt liudytų ir toks faktas. Žymusis tautinio lietuvių atgimimo atstovas, Marijampolės gimnazijos mokytojas Petras Kriaučiūnas, beje, pats rengęs lietuvių kalbos žodyną, 1903 m. „Varpe“ (9/10, p. 229) prisimena, jog buvęs jo mokinys, rašytojas Antanas Vilkutaitis-Keturakis, jau mirtinai sirgdamas, pakrikusiais nervais jam rašęs, jog loterijoje tartum laimėjęs milžinišką pinigų sumą ir „iš savo kišenės apsiimęs įtaisyti lietuviškus laikraščius kiekviename didesniame Lietuvos mieste su gausiu apmokėjimu redaktorių ir rašytojų; taipogi žadėjo savo pinigais atspausdinti gerą lietuvišką žodyną ir šiaip svarbesnes lietuviškas knygas“ (Kuzmickas 1981: 213–214).

Medžiagą lietuvių kalbos žodynui rinko būsimasis Lietuvos prezidentas

Kazys Grinius, būsimasis arkivyskupas, palaimintasis Jurgis Matulaitis ir daugybė kitų ano meto Lietuvos šviesuolių.

Kai mes prisimename XIX–XX a. pradžios lietuvių kalbos tyrinėtojus, turbūt noromis nenoromis juos skirstome į dvi grupes – kitataučius žymių Europos universitetų profesorius, kurie turėjo puikų lingvistinį išsimokslinimą, tačiau nepakankamai gerai mokėjo ar net pažino gyvąją lietuvių kalbą, ir savuosius, didelius savo darbo entuziastus, gerai mokėjusius gimtąją kalbą, kartais neblogai pažinusius jos tarmes, bet neturėjusius gero lingvistinio pasirengimo. Pirmasis lietuvių kalbos tyrėjas, kuriam nieko netrūko – nei puikios mokyklos, nei nuostabaus gimtosios kalbos jausmo ir mokėjimo, nei gabumų, nei entuziazmo – buvo Kazimieras Būga.

K. Būga, dar ir vidurinės mokyklos baigimo atestato neturėjęs, buvo surinkęs jau kelis sąsiuvinius lietuvių kalbos žodyno medžiagos. 1902 m. žodyno medžiagą jis pradeda rašyti “nebe sąsiuviniais, bet **kortelėmis**”. Ši data pagrįstai laikoma akademinio “Lietuvių kalbos žodyno” kartotekos pradžia.

1912 m. K. Būga baigė Sankt Peterburgo universitetą ir buvo paliktas rengtis profesūrai profesoriaus Jano Baudouino de Courtenay vadovaujamoje lyginamosios kalbotyros katedroje. Ši data yra susijusi ir su K. Būgos, kaip leksikografo, veikla. Būtent šiais metais buvo išleistas pirmasis jo leksikografinis darbas “Litovsko-russkij slovarčik k pervym 20-ti litovskim skazkam v izdanii “Lietuvių pasakos” (Vilnius, 1905), sostavlennyi K. K. Bugoju pri učastii I. A. Boduèna-de-Kurtenè” (S.-Peterburg, 1912). Tai buvo grynai praktiniam reikalui – J. Baudouino de Courtenay Sankt Peterburgo universitete ir Aukštuosiuose moterų kursuose dėstomam lietuvių kalbos kursui – skirta mokomoji priemonė. Suprantama, šiandien tai tik svarbi detalė, kad K. Būgos pavardė čia įrašyta greta jo didžiojo mokytojo pavardės. Daug svarbesnis 1912 m. K. Būgos gyvenimo įvykis, jog tais metais Sankt Peterburgo Mokslo akademija jam paveda suredaguoti ir išleisti Antano Juškos žodyno II tomą. K. Būga dabar, galima sakyti, atsideda vien šiam darbui. K. Būgos darbą prie šio lietuvių leksikografijos veikalo yra išsamiai aprašiusi Birutė Tolutienė (Tolutienė 1961: 261–272). Tai buvo K. Būgos didelio leksikografinio darbo pradžia. B. Tolutienė šį darbą įvertino taip: “K. Būga smarkiai praplėtė A. Juškos žodyno straipsnius nauja medžiaga. Naujai įvestos reikšmės ir nurodytieji raštų šaltiniai pateikė daug svarbių duomenų antraštinio žodžio istorijai ir vartojimui tyrinėti. K. Būga nepagailejo nei savo turimos medžiagos, nei žinių, nei didelio darbo ir iš kai kurių A. Juškos straipsnių padarė ištisas studijėles” (Tolutienė 1961: 263). Suprantama, po tokių redakcinių pakeitimų žodynas gerokai nutolo nuo A. Juškos originalo, kuo nebuvo patenkinta Mokslų akademija. K. Būga iš A. Juškos žodyno medžiagos norėjo padaryti tobulą lietuvių kalbos žodyną. Tačiau greitai įsitikino, kad tai padaryti yra neįmanoma, nes medžiagos nėra pakankamai, ne visur ji patikima, be to, surinkta tik iš mažos dalies Lietuvos. Tikrinimai, papildymai užėmė nepaprastai daug laiko. Darbą stabdė ir vyriausiojo

redaktoriaus Filipo Fortunatovo darbo lėtumas.

K. Būga darbuojasi Permės, Tomsko universitetuose. 1918 m. jam suteikiamas profesoriaus vardas. Labai intensyviai kaupia medžiagą dabar jau savo būsimajam žodynui. 1920 m. jis grįžta į Lietuvą su keturių pūdų žodyno lapelių kartoteka. Netrukus jo kartoteka išauga keturgubai. 1923 m. gegužės 13 d. K. Būga pradeda rašyti savąjį žodyną, kuriame pasiryžo apie kiekvieną žodį parašyti viską, kas tada kalbos moksle buvo žinoma. K. Būgos darbas baigėsi tragiškai. Antrasis žodyno sąsiuvinis buvo išleistas jau po autoriaus mirties.

Pats K. Būga apie savo žodyną atsiliepė labai kritiškai: „Lietuvių kalbos žodyne“ tegu niekas neieško tobulumo, nuosakumo. Visa tai, dirbdamas skubomis, vargu kas bepasieks [...] „Lietuvių kalbos žodynas“ laikytinas yra juodraščiu, kurio geresnės Lietuvos gyvenimo sąlygomis nedrįščiau paskelbti, pirma dar gerai neperdirbęs ir neišlyginęs. Tariusi, kad mūsų pālikuonys už tą juodraštį manęs nekefns, nes ir juodraštis duos nemaža medžiagos“ (Būga 1961: 696).

1930 m. naujai organizuojama žodyno redakcija. Vadovauti jai Švietimo ministerija paskiria Juozą Balčikonį. Redakcijos sekretorius Napalys Grigas, žmogus be laipsnių ir aukštojo mokslo diplomo, iš Universiteto perimdamas K. Būgos žodyno kartoteką, net išgąsdina savo buvusį profesorį Vincą Krėvė-Mickevičių: „Tai dabar žinosim, kas toliau dirbs Žodyno redagavimo darbą, kurio po Būgos ligi šiol niekas nedrįso imtis“ (Grigas 1981: 23).

Naujoji redakcija iš karto susidūrė su problema – kokio pobūdžio žodyną rengti. Buvo galima leisti toliau K. Būgos sukaupą medžiagą. Tačiau kas pakeis, Janio Endzelyno žodžiais tariant, šią medžiagą taip skvarbiai suvokiančią ir aiškinančią K. Būgos dvasią? (Endzelins 1979: 669). Žodyno pobūdis iš esmės buvo pakeistas. Jo kartoteka išaugo. Žodyno autoriumi, galima sakyti, tapo visa tauta. Šiandien džiaugiamės turėdami jau septyniolika žodyno tomų. Šis žodynas, be abejonės, yra svarbiausias mūsų šimtmečio Lietuvos kalbininkų veikalas. Tai, anot Jungtinių Amerikos Valstijų lietuvių dramaturgo ir kritiko Kosto Ostrausko, „bene šauniausia lietuviška knyga“, kurią reikia skaityti „lapas po lapo, o ne tik, reikalui prispyrus, ieškoti jame žodžio, jo reikšmės“ (Ostrauskas 1989: 7–8). K. Būgos leksikografinę veiklą tyrinėjusi, nemaža savo gyvenimo metų akademiniam „Lietuvių kalbos žodynui“ atidavusi Bronė Vosilytė teisingai tvirtino, jog „Būgos žodynas pradėjo naują lietuvių leksikografijos vystymosi etapą – didžiojo „Lietuvių kalbos žodyno“ leidimo etapą“ (Vosilytė 1956: 113).

Žodyną jau rašo kelios lietuvių leksikografų kartos. Tačiau daugiausia šiam veikalui nusipelnė dvi asmenybės – Kazimieras Būga ir Juozas Balčikonis.

LITERATŪRA

- Būga K. 1961: *Rinktiniai raštai* 3, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
Endzelins J. 1979: *Darbu izlase* 3, 1 d., Rīga: Zinātne.
Grigas N. 1981: Kaip aš tapau žodynininku. – *Mūsų kalba* 1, 21–25.
Kurschat F. 1883: *Littauisch-deutsches Wörterbuch*, Halle A. S.: Verlag der Buchhandlung

des Waisenhauses.

Kuzmickas V. 1981: *Antanas Vilkutaitis-Keturakis*, Vilnius: Mokslas.

Nesselmann G. H. F. 1846: Zum litauischen Lexikon. – *Neue Preussische Provinzial-Blätter* B. 2, H. 2.

Ostrauskas K. 1989: “Žodžiai, žodžiai, žodžiai...” – *Metmenys* 56, 3–15.

Poška D. 1959: *Rašai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.

Tolutienė B. 1961: Antanas Juška leksikografas. – *Literatūra ir kalba* 5, 87–377.

Vosylytė B. 1956: K. Būga žodynininkas. – *Literatūra ir kalba* 1, 84–113.

KAZIMIERAS BŪGA AND LITHUANIAN LEXICOGRAPHY

Summary

Kazimieras Būga (1879–1924) was the first specialist in the Lithuanian language who lacked neither excellent training nor the knowledge of and feeling for his mother tongue. Būga's life and the history of the Academic Lithuanian Dictionary are two things which are inseparable. In 1902 Būga, still a secondary school student, began to rewrite his collections of words on special slips. This date is considered to be the beginning of the card index of the Academic Lithuanian Dictionary.

In 1912 Būga got his degree from the University of St. Petersburg and started preparing for a professorship in the department of comparative linguistics headed by Jan Baudouin de Courtenay. In 1918 he was granted the rank of professor. In 1920 Būga returned to Lithuania. He brought with him a large file of cards for his future dictionary. On May 13, 1923, Būga began to write the dictionary. He tried to record everything that was known up to that time about each word. In 1924 the first book of his dictionary was published. On December 2, 1924, Būga's untimely death was a tragedy for Lithuanian linguistics.

In 1930 the Ministry of Education directed Juozas Balčikonis to continue Būga's work. It was decided to increase as much as possible the card of index accumulated by Būga and to write the dictionary anew. In 1996 the seventeenth volume of the Academic Lithuanian Dictionary was published. All in all, there will be twenty volumes of the dictionary. The Academic Lithuanian Dictionary is the most important work of Lithuanian philology of our century. It has been prepared by several generations of Lithuanian linguists. But the greatest contribution to this work was made by Kazimieras Būga and Juozas Balčikonis.